

УДК 349.22

О. С. Бурлака
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ

ВИДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СІМ'Ї, ДИТИНСТВА, МАТЕРИНСТВА ТА БАТЬКІВСТВА В УКРАЇНІ

Соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства є одним із основних напрямків соціальної, правової держави, завдання якого полягає у підтримці стабільності доходів сімей із дітьми, малозабезпечених та багатодітних сімей, надання рівного доступу до медичної допомоги, освіти, а також надання необхідних соціальних послуг. Він становить певну систему та є найважливішою частиною національної економіки. Так, вважаємо доцільним приділити особливу увагу саме видам соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, які і становлять відповідну систему, оскільки дослідивши окремо види такого захисту, ми зможемо знайти шлях до оптимізації та удосконалення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в цілому.

Теоретичні й практичні аспекти соціального захисту населення досліджували у своїх працях такі вчені, як: Н.Б. Болотіна, К.В. Бориченко, Е.Е. Мачульська, К.Ю. Мельник, О.М. Потопахіна, С.М. Прилипко, С.М. Синчук, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, Е.Г. Тучкова, Н. А. Чередніченко, М.В. Чічкань, О.Г. Чутчева, В.Ш. Шайхатдинов, І.С. Ярошенко та ін. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць у сфері соціального захисту, комплексного дослідження видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства не здійснювалось.

Мета статті полягає у виявленні видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, визначенні їх сутності та надання їм характеристики.

Необхідно зауважити, що в науці соціального забезпечення немає одностайної думки щодо визначення видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Так, наприклад, С.М. Синчук до видів соціального захисту відносить пенсії, соціальні допомоги, соціальні пільги, соціальне обслуговування [1, с. 55]. Б.І. Сташків розширює перелік видів соціального захисту, додаючи до нього субсидії та компенсації [2, с. 74]. В свою чергу, І.С. Ярошенко під видами соціального забезпечення розуміє пенсії, допомоги, соціальні послуги та пільги [3, с. 25]. Найширший перелік видів соціального захисту надала Н.Б. Болотіна, яка пропонує включати до нього грошові виплати, натуральну допомогу, пільги, субсидії, медичну допомогу, забезпечення лікарськими за-

собами, іншими виробами медичного призначення, технічними засобами реабілітації, технічними засобами пересування, соціальне обслуговування [4, с. 7]. Враховуючи вищевказані думки вчених, вважаємо, що до видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства слід віднести: 1) соціальні допомоги; 2) соціальні послуги (матеріальна допомога та соціальне обслуговування); 3) соціальні пільги. Більш детально розглянемо їх у процесі нашого дослідження.

Соціальні допомоги. Мета державної соціальної допомоги, на думку В.А. Єршова та І.А. Толмачева, полягає у підтримці рівня життя малозабезпечених сімей, а також незаможних, самотньо проживаючих громадян, середній дохід яких нижче величини прожиткового мінімуму, встановленого законодавством; адресного використання бюджетних коштів; посилення адресності соціальної підтримки нужденних громадян; створення необхідних умов для забезпечення загальної доступності та суспільно прийнятної якості соціальних послуг; зниження рівня соціальної нерівності; підвищення доходів населення [5, с. 65].

Необхідно зауважити, що право на соціальну допомогу сім'ям із дітьми передбачено низкою нормативно-правових актів, до яких слід віднести, перш за все, Конституцію України, Закон України від 01.06.2000 № 1768-III «Про охорону дитинства» [6], де відповідно до ст. 8 закону передбачено, що кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Також для забезпечення належного рівня життя дітей та належних матеріальних умов для їх виховання у ст. 13 закону встановлено обов'язок держави надавати соціальну допомогу батькам або особам, які їх замінюють. Порядок та особливості надання такої допомоги визначаються Законом України від 21.11.1992 № 2811-XII «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [7], де у ст. 3 цього закону передбачено, що до державної допомоги сім'ям із дітьми належать: 1) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами; 2) допомога при народженні дитини; 3) допомога при усиновленні дитини; 4) допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; 5) допомога на дітей одиноким матерям.

Необхідно зауважити, що у зв'язку з нестабільною політичною та економічною ситуацією в Укра-

їні, подорожчанням послуг і товарів, масовим звільненням працівників значна частина сімей із дітьми є малозабезпеченими і підпадають під дію Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 01.06.2000 № 1768-III [8]. Відповідний закон визначає, що малозабезпеченою є сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї. Такі сім'ї мають право на отримання щомісячної допомоги у грошовій формі в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї. Порядок надання допомоги малозабезпеченим сім'ям передбачений постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 250 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям».

Слід зауважити, що не всі сім'ї, в яких достаток невеликий, визнаються малозабезпеченими. Для отримання права на допомогу по малозабезпеченості сім'я повинна відповідати таким, так би мовити, вимогам: 1) її середньомісячний сукупний дохід (тобто всіх членів сім'ї) повинен бути меншим, ніж прожитковий мінімум для сім'ї; 2) сім'я повинна постійно проживати на території України; 3) працездатні члени сім'ї повинні працювати або служити, чи навчатися (крім окремих випадків: є офіційно безробітними і знаходяться в пошуку роботи, доглядають за дітьми (до 3, до 6 років), інвалідами, особами, які досягли 80-річного віку та ін.); 4) не повинні мати додаткові джерела для існування, у володінні чи користуванні другу квартиру (за умови, що загальна площа житла перевищує 21 м на одного члена сім'ї та додатково 10,5 м на сім'ю), другий автомобіль. Раніше наявна була ще одна вимога до малозабезпеченої сім'ї, яка претендувала на отримання соціальної допомоги, а саме, відсутність у її власності чи володінні земельної ділянки понад 0,6 га (ця вимога не поширювалась на сім'ї, які хоча і мали таку земельну ділянку, але вона з незалежних від сім'ї причин не приносила їй дохід). Проте вказана вимога Законом України від 19.05.2015 № 454-VIII «Про внесення зміни до статті 7 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» щодо соціального захисту сімей, члени яких мають у власності чи володінні земельні ділянки», була виключена. На нашу думку, заборона мати земельні ділянки понад 0,6 га малозабезпеченим сім'ям (яка діяла раніше) суперечила ст. 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», оскільки в даній статті визначається, що критерієм малозабезпеченості сім'ї, є ніщо інше як рівень середньомісячного сукупного доходу сім'ї.

Ще одним із видів соціальної допомоги є державна соціальна допомога інвалідам із дитинства

та дітям-інвалідам віком до 18 років, яка передбачена Законом України від 16.11.2000 № 2109-III «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [9]. Проте даний Закон встановлює певні обмеження на отримання відповідної допомоги, оскільки існують ще й інші види матеріального забезпечення зазначених категорій громадян, а саме пенсії (пенсія по інвалідності, пенсія у зв'язку з утратою годувальника), тому в даному випадку необхідно враховувати наявність у дитини-інваліда права на інші види матеріального забезпечення. Про це мова саме йде в ч. 5 ст. 1 вищезазначеного закону, де вказано, що інвалідам із дитинства та дітям-інвалідам, які мають одночасно право на державну соціальну допомогу відповідно до цього Закону, на пенсію та на державну соціальну допомогу згідно із Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам призначається за вибором інвалідів з дитинства (законних представників інвалідів із дитинства, визнаних недієздатними, та дітей-інвалідів) державна соціальна допомога відповідно до цього закону, або пенсія чи державна соціальна допомога згідно із Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам». При цьому, якщо інвалід із дитинства або дитина-інвалід має право на пенсію у зв'язку зі втратою годувальника і державну соціальну допомогу відповідно до цього Закону, ці виплати призначаються одночасно [9].

Щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, то ст. 25 Закону України «Про охорону дитинства» передбачає право дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, на особливий захист і допомогу з боку держави. Також основні засади, заходи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа та державні соціальні стандарти і нормативи для них містяться в Законі України від 13.01.2005 № 2342-IV «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», порядок надання якої передбачений постановою Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 р. № 81 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною».

Держава здійснює повне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклу-

вання, а також осіб із їх числа. Право на повне державне забезпечення в навчальних закладах мають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, віком до вісімнадцяти років та особи з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, при продовженні навчання до 23 років або до закінчення відповідних навчальних закладів [10]. Також дітям-сиротам та дітям, які були позбавлені батьківського піклування і навчаються, надається щорічна допомога для придбання навчальної літератури, дітям, які закінчили навчальні заклади, виплачується одноразова грошова допомога. Право на отримання державної соціальної допомоги мають і батьки-вихователі, прийомні батьки, яка виплачується на кожну дитину-вихованця, прийомну дитину.

Слід зауважити, що до державних соціальних допомог сім'ям із дітьми, крім зазначених вище, належать: державні соціальні допомоги на дітей одиноким матерям, тимчасові державні допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме.

Соціальні послуги. Основним нормативно-правовим актом, який регулює питання надання соціальних послуг, є Закон України від 19.06.2003 № 966-IV «Про соціальні послуги», в якому передбачено, що соціальні послуги – це комплекс заходів із надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем [11]. Великий економічний словар містить таке визначення: «Соціальні послуги – це послуги з надання соціальної допомоги дітям, людям похилого віку та спеціальним категоріям осіб із обмеженими можливостями догляду за собою» [12, с. 983]. Щодо наукових позицій учених із приводу розуміння поняття соціальні послуги, то ми погоджуємось із думкою Н.Б. Болотіною, яка стверджує, що під соціальними послугами слід розуміти всі види послуг, що надаються державними і недержавними закладами та установами з метою забезпечення реалізації соціальних прав у державі [4, с. 127]. Таким чином, основна мета соціальних послуг полягає у подоланні чи пом'якшенні негативних наслідків тих складних життєвих обставин, в яких опинилася особа та неспроможна їх самостійно подолати, і які стали перешкодою до забезпечення належного рівня її життя.

Так, Закон України «Про соціальні послуги» [11] визначає, що вони можуть надаватися як матеріальна допомога (грошова або натуральна: продукти харчування, одяг, взуття, засоби особистої гігієни, засоби догляду за дітьми тощо) і як соціальне обслуговування. Також закон визначає види соціальних послуг, до яких належать соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні,

соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні (правові) послуги. Наприклад, до соціальних послуг, які надаються дітям із багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам із дитинства та дітям-інвалідам, можемо віднести: 1) санаторно-курортне оздоровлення; 2) забезпечення харчуванням у загальноосвітніх закладах, одягом, взуттям, спортивним інвентарем, газетами, журналами відповідно дитячого, юнацького, загальнопізнавального та виховного спрямування тощо; 3) надання медичного обслуговування; 4) надання правової допомоги; 5) надання освітньо-професійної підготовки, сприяння у працевлаштуванні – здійснення відповідних заходів щодо забезпечення гарантованого першого робочого місця; 6) вжиття заходів щодо медичної, трудової, соціальної реабілітації та адаптації тощо.

Соціальні пільги. Наступним видом соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства є соціальні пільги, під якими у праві соціального забезпечення розуміють юридичний засіб створення сприятливого режиму для громадян, які знаходяться у складній життєвій ситуації, що виражається у повному чи додатковому звільненні від виконання певних обов'язків [13, с. 6]. Так, соціальні пільги є одним із інструментів (засобів) подолання складних життєвих обставин.

Аналізуючи чинне законодавство у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, необхідно виокремити такі соціальні пільги, які встановлюються для багатодітних, неповних, малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів із дитинства та дітей-інвалідів: 1) надання пільгових кредитів; 2) надання 50-відсоткової знижки за користування житлом, комунальними послугами, вартості палива; 3) пільги у оподаткуванні; 4) позачергове отримання квартир або садибних будинків із соціального фонду; 5) пільговий проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту (крім таксі), автобусами приміських і міжміських маршрутів тощо; 6) надання адресної безготівкової субсидії; 7) безоплатне харчування у державних і комунальних дошкільних, загальноосвітніх навчальних закладах та шкільна форма; 8) пільги щодо влаштування до вищих навчальних закладів дітей-інвалідів, дітей із малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; 9) пільги у сфері охорони здоров'я (безкоштовне оздоровлення та відпочинок, одержання ліків за рецептами та ін.) тощо. Таким чином, аналізуючи характер зазначених пільг, можемо поділити їх на відповідні групи (види), а саме, пільги на житлово-комунальні послуги, пільги у сфері транспортного обслуговування, соціально-побутові пільги, медико-соціальні пільги.

Підсумовуючи, можемо зробити висновок, що соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні має певну систему, до якої входять: система соціальних допомог (одноразові виплати, виплати на певний період), система соціальних послуг, система соціальних пільг. Проте слід зауважити, що на нормативному рівні існує певна невпорядкованість відповідних видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, оскільки норми, які визначають допомоги, послуги і пільги для сімей із дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів із дитинства та дітей-інвалідів; та встановлюють соціальні гарантії реалізації їх права на соціальний захист, розосереджені в багатьох підзаконних нормативно-правових актах, що ускладнює застосування їх на практиці, а також призводить до незнання громадянами своїх соціальних прав. У зв'язку з цим пропонуємо систематизувати чинне законодавство у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства та прийняти єдиний нормативно-правовий акт, який би регулював дане питання.

Література

1. Синчук С.М. Право соціального забезпечення України: навч. посіб. / С.М. Синчук, В.Я. Бурак; за ред. С.М. Синчук. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2006. – 384 с.
2. Сташків В.І. Теорія права соціального забезпечення: навч. посіб. – К.: Знання, 2005. – 405 с.
3. Ярошенко І.С. Право соціального забезпечення: навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2005. – 232 с.
4. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 663 с.
5. Ершов В.А. Право соціального забезпечення / В.А. Ершов, І.А. Толмачев. – М.: ГроссМедиа, 2009. – 312 с.
6. Про охорону дитинства: Закон України від 01.06.2000 № 1768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
7. Про державну допомогу сім'ям із дітьми: Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 5. – Ст. 21.
8. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01.06.2000 № 1768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 35. – Ст. 290.
9. Про державну соціальну допомогу інвалідам із дитинства та дітям-інвалідам: Закон України від 16.11.2000 № 2109-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 1. – Ст. 2.
10. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: закон України від 13.01.2005 № 2342-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 6. – Ст. 147.
11. Про соціальні послуги: закон України від 19.06.2003 № 966-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 358.
12. Большой экономический словарь: 26 500 термин / А.Н. Азрилиян, О.М. Азрилиян, Е.В. Калашникова, О.В. Квардакова; Под ред. А.Н. Азрилияна. – 7-е изд., доп. – М.: Институт новой экономики, 2008. – 1 472 с.
13. Пашкова Г.Г. Льготы в праве социального обеспечения: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук / Г.Г. Пашкова. – Томск, 2004. – 27 с.

Анотація

Бурлака О. С. Види соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні. – Стаття.

У статті визначено види соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, до яких автором запропоновано віднести: соціальні допомоги, соціальні послуги, соціальні пільги. На основі аналізу чинного законодавства у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства здійснено характеристику його видів та виокремлено систему соціальних допомог, послуг, пільг для сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів із дитинства та дітей-інвалідів.

Ключові слова: соціальний захист, соціальні пільги, соціальні допомоги, соціальні послуги, сім'я з дітьми, малозабезпечена сім'я, багатодітна сім'я.

Аннотация

Бурлака А. С. Виды социальной защиты семьи, детства, материнства и отцовства в Украине. – Статья.

В статье определены виды социальной защиты семьи, детства, материнства и отцовства, к которым автором предложено отнести: социальную помощь, социальные услуги, социальные льготы. На основе анализа действующего законодательства в сфере социальной защиты семьи, детства, материнства и отцовства осуществлено характеристику его видов и выделена система социальных пособий, услуг, льгот для семей с детьми, многодетных, неполных и малообеспеченных семей, детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, инвалидов с детства и детей-инвалидов.

Ключевые слова: социальная защита, социальные льготы, социальная помощь, социальные услуги, семья с детьми, малообеспеченная семья, многодетная семья.

Summary

Burlaka A. S. Types of social protection of family, childhood, motherhood and fatherhood in Ukraine. – Article.

The article defines types of social protection of family, childhood, motherhood and fatherhood, which author offered include: social assistance, social services, social benefits, social guarantees. Based on analysis of current legislation in sphere of social protection of family, childhood, motherhood and fatherhood made his characteristic species and singled out system of social benefits, services, privileges, guarantees for families with children, large families, single-parent and low-income families, orphans and children deprived of parental care, disabled children and children with disabilities.

Key words: social protection, social benefits, social assistance, social services, social security, family with children, poor families, large families.